

**Borut Ošljaj**

## **Evtanazija**

Ne po naključju tema evtanazije v zadnjem času ponovno polni medijski prostor in zbuja interes najširše javnosti. Ker je pri tem pogosto deležna enostranske, poenostavljajoče in pogosto tudi zavajajoče predstavitve, se čutim tako v vlogi univerzitetnega profesorja filozofije, ki se raziskovalno in pedagoško pretežno ukvarjam prav s problemi etike, kot tudi v vlogi člana in podpredsednika komisije RS za medicinsko etiko dolžnega, da na kratko opozorim na nekatere širše vidike evtanazije, ki so pri nas zaenkrat še manj znani. Brez vsakega dvoma lahko trdimo, da je evtanazija problem, ki ima čedalje večji družbeni naboj ter nedvomno in globoko etično, pravno, medicinsko in tudi politično relevanco, obenem je prepreden s številnimi strastmi, vanj posegajo različni svetovnonazorski, religijski, politični in celo ekonomski interesi, in končno, v ne tako majhni meri posega tudi v možno prihodnost človeštva. Vsekakor je evtanazija glede na njeno vsebino in umeščenost tako v aktualne kot tudi v predvidljivo prihodnje družbene okoliščine izrazito večplastna in skrajno kompleksna tema, zato je še toliko bolj pomembno, da se je lotevamo onstran političnih in ideoloških okvirov, z veliko mero racionalne in tudi širše etične razsodnosti ter senzibilnosti.

S pojmom *evtanazije* (dobesedno: dobra oz. lahka smrt) znotraj strokovnih krogov praviloma mislimo *aktivno usmrnitev neozdravljivo bolnega pacienta, ki je motivirana s sočutjem in spoštovanjem pacientove avtonomno izražene volje*. Pogosto uporabljeni pojem pasivne evtanazije je zavajajoč, saj ne gre za obliko evtanazije, temveč za opustitev oz. prekinitev zdravljenja. Ta možnost je zakonsko regulirana tudi pri nas in zato ni pravno sporna. Doslej so evtanazijo uzakonile le tri države: Nizozemska leta 2001, Belgija leto za tem in nazadnje še Luksemburg. Velika večina držav torej trenutno nasprotuje legalizaciji evtanazije (ponekod je bil uzakonjen samomor z zdravniško pomočjo: V petih ameriških zveznih državah; v kantonu Zürich v Švici, v zvezni državi Viktoriji v Avstraliji in nazadnje v Albaniji, ki je tako edina država na svetu, ki je tak zakon sprejela na ravni celotne države). Pomembno je tudi opozoriti, da evtanaziji nasprotujejo vsi temeljni mednarodni dogovori in konvencije (Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic, Helsinška deklaracija o biomedicinskih raziskavah na človeku, ...); do uzakonitve evtanazije je odklonilno, kar javnosti gotovo ni neznano, tudi mnenje Komisije RS za medicinsko etiko ter slovenski Kodeks zdravniške etike.

Kljub odklonilnemu mnenju velike večine držav ter vseh mednarodnih pravnih, etičnih in drugih strokovnih dogovorov, ki evtanazijo enotno zavračajo, zahteva po njeni uveljavitvi temelji na nekaterih razlogih, ki vsekakor terjajo resno obravnavo in jih ni mogoče prepričljivo zavrniti zgolj s sklicevanjem na svetost življenja. Oglejmo si zato najprej nekaj argumentov, ki govorijo v prid njene uzakonitve: Če izhajamo iz sodobnega stanja atomizirane družbe posameznikov in na novo uveljavljene vrednote kvalitete življenja, potem se zdi, da bi uveljavitev pravice do smrti, torej časa in načina smrti, pomenila dovršitev idealov avtonomnega subjekta in njegovih pravic. Ob tem moramo nujno upoštevati tudi povečan vpliv pacientovih pravic in možnosti, da sami avtonomno odločamo ali soodločamo o načinih zdravljenja ali celo njegove prekinitve. Avtonomija pacienta in njegove pravice, kar je brez dvoma hvalevredno, danes sodijo k temeljnim načelom medicinske etike. Od avtonomije pacienta do legalizacije evtanazije pa znotraj danih družbenih okoliščin vsaj formalno gledano pot ni več tako dolga. Po uveljavitvi pravice do brezplačnega šolstva, zdravniške oskrbe, veroizpovedi, spolne usmerjenosti, svobode govora in številnih drugih, vključno s širokim naborom pacientovih pravic, bi na koncu sledila še pravica do izbire časa in načina lastne smrti, s čimer bi v pomembni meri razširili in nemara celo dovršili razsvetljske ideale človekovih pravic in njegove avtonomije. S stališča genealogije človekovih pravic in v povezavi s poenostavljenim razumevanjem avtonomije subjekta, ki je v ozadju tovrstnega razmisleka, se to na prvi pogled sliši smiselno in prepričljivo. Več kot to pa vendarle ne. Pravica do smrti kot pravna kategorija namreč ne zdrži resne presoje. Smrt je biološko dejstvo, na katerega je obsojeno vse, kar se rodi v življenje. Pravica do nečesa, na kar smo vsi živeči brezpogojno obsojeni proti naši volji, je nesmisel. Tako kot nimamo in tudi ne moremo imeti pravice do rojstva, saj o našem rojstvu zavestno, če sploh, razmišljajo in se glede njega odločajo naši starši in ne mi, tako in v še večji meri tudi za domnevno pravico do smrti velja, da je ni mogoče pravno smiselno in neprotislovno utemeljiti. Pravica do smrti je lahko zgolj intimna kategorija, ki je vezana na povsem osebno odločitev, ki najde svojo uresničitev v samomoru. Te pravice posamezniku nihče ne more vzeti, vendar pa to ni tista pravica, ki jo zagovorniki evtanazije povezujejo z možnostjo uzakonitve usmrtitve na zahtevo.

V bistveno večji meri nedvornosti in prepričljivosti pa v prid uveljavitve evtanazije govori dejstvo hitro starajoče družbe in spremenjene socialne razmere. Visoka starost s seboj prinaša doslej manj znane kronične in degenerativne bolezni, ki pogosto pomenijo dolgo predsmrtno trpljenje. Če to povežemo z nič manj razveseljivim dejstvom čedalje večje socialne izoliranosti starih, onemoglih in invalidnih, potem ni težko razumeti, da številni, ki

jih je družba zaradi njihove »neuporabnosti« pahnila na obrobje in jih naredila za njene nekoristne člane, v stanju neozdravljive bolezni, osamljeni, pozabljeni in zapuščeni od svojih najbližjih, prizadeti v svojem dostojanstvu, izpostavljeni telesnemu in duševnemu trpljenju, pahnjeni v stanje popolne nemoči in odvisnosti od preobremenjenega zdravniškega osebja v obupu prosijo za hitro odrešitev. Pomislimo: Živimo dlje, hkrati pa nas družba socialno izolira bistveno prej kot v preteklosti. Fiziološki smrti namreč čedalje pogosteje predhodi neprimerno bolj problematična socialna smrt. Deset, dvajset, trideset ali še več let številni živijo življenje, ki mu družba ne priznava nobene vrednosti več. Atomizirana osamljenost živečih dobi svojo ultimativno in najbolj razčlovečeno podobo v brezupni osamljenosti starih in še zlasti umirajočih. Ko se starosti končno pridruži neozdravljiva bolezen, ki je včasih povezana z dolgotrajnim in trpečim umiranjem, je ne le smiselno, temveč je moralno-etično celo nujno, da iz spoštovanja človekovega dostojanstva in ohranjanja minimalnih standardov humanosti ukrenemo vse, da umirajočemu pomagamo dostojanstveno umreti. Vse do sem je zadeva smiselna in legitimna. Vprašanje, ki obvisi v zraku, se glasi, kako to storiti, kako se skratka odzvati na klic po dostojanstvenem umiranju, ki bo, to zdaj že z gotovostjo vemo, postajal čedalje glasnejši? Osebo bi predlagal, da se problema umirajočih lotimo z vprašanjem, ki bo dovolj široko oz. multikomponentno: *Kako pomagati neozdravljivo bolnim in nesmiselno trpečim dostojanstveno umreti, ne da bi z vpeljanimi postopki in ukrepi ogrožali temeljne standarde humanosti družbe kot celote?* Tako formulirano vprašanje že v izhodišču predpostavlja ne le nujnost naše pomoči umirajočim, temveč upošteva tudi faktorje tveganja, ki ga predlagana rešitev, pa naj bo takšna ali drugačna, prinaša s seboj.

Zagovorniki evtanazije povsod po svetu v en glas zatrjujejo, da je to najbolje storiti tako, da posamezniku na pravni ravni zagotovimo pravico do lastne izbire načina in časa smrti, pri tem pa izhajajo izključno iz dejstva posameznikovega trpljenja; širše družbene vidike, ki bi jih uveljavitev evtanazije prinesla s seboj, pa v celoti zanemarijo. Pozabljajo skratka, da se s pravno regulacijo evtanazije biološko-čustveno motivirani zorni kot sočutja, ki ga v izhodišču in v odnosu do njega ustvari trpljenje posameznika, v hipu spremeni v družbenega, saj bi pravna uveljavitev pravice do smrti za seboj nujno potegnila tudi dolžnost države, da tej pravici ugoti, hkrati s to dolžnostjo pa bi se verjetno sprožila tudi veriga daljnosežnejših družbenih posledic, ki nikakor ne bi ostale omejene le na trpečega posameznika, njegove svojce ter na ožje aspekte zdravstva.

Oglejmo si zato na kratko še nekaj najbolj problematičnih vidikov, ki bi jih s seboj prinesla legalizacija evtanazije. Kot že nakazano, moramo najprej pomisliti na to, da pravno

regulirana pravica do evtanazije nikakor ne bi ostala omejena le na reševanje posameznih tragičnih usod, temveč bi bistveno širše in tudi globlje posegla v vrednotno tkivo celotne družbe. Tvegam celo trditev, da bi njena uzakonitev pomenila idealni neoliberalni ukrep, saj bi neoliberalizem na ta način in potem, ko si je že povsem pokoril področja gospodarstva, financ, politike, športa in celo izobraževanja in znanosti, končno posegel tudi v samo jedro tradicije humanizma in si manipulativno podredil njegovo ključno in za vse družbene skupine konsenzualno sprejeto in spoštovano normo – dostojanstvo. Pomislimo: Evtanazija je najpreprostejši, najučinkovitejši, najhitrejši in hkrati tudi najcenejši način reševanja neozdravljivo bolnih, invalidnih in potencialno tudi vseh tistih, ki v življenju ne vidijo nobenega smisla več. Za neoliberalni trg, ki temelji na preračunavanju koriti, zniževanju stroškov in povečevanju storilnosti, bi bila to malodane popolna zmaga. Največje žrtve sodobnega, neoliberalnega vrednotenja življenja so po definiciji njeni najšibkejši člani, stari in še zlasti neozdravljivo bolni. Sodobna družba jih brez kančka sočutja odrine na svoj rob, jih osami, naredi za odvečne in povsem nekoristne. Kdor pa postane nekoristen, izgubi edino zanesljivo delujočo vrednotno določilo sodobnega življenja: ceno. Ko ta zgrmi k dnu, kar se na neoliberalni borzi individualnega življenja zgodi enako hitro kot na finančni, človek postane le še goli strošek in veliko družbeno breme. Če zdaj v ta kontekst postavimo evtanazijo kot možno človekovo pravico in si predstavljamo, da jo družba, recimo naša, uzakoni, kaj s tem naredimo, kaj dobimo? Mar s tem ne bi, kot je zapisal vrhunski nemški pravnik Albin Eser, zgolj dodatno pritrdili postopnemu razvrednotenju življenja in se prepustili njegovemu toku? »In mar družba na ta način ne bi vzela zadeve prelahko in bi z dopustnostjo evtanazije lastne napake le še zacementirala«?

Seveda bi uzakonitev evtanazije skrajšala trpljenje posameznikom, katerih nesmiselno umiranje bi bilo sicer neprimerno daljše in še bolj trpeče. Toda na ta način bi se žal hkrati spremenil tudi naš odnos do temeljne vrednote vseh kultur: spoštovanja človekovega življenja. Na to je prepričljivo opozarjal že Jože Trontelj. Kdor bi zbolel za neozdravljivo boleznijo, bi postal le še nepotreben strošek, v percepciji ostalih, koristnih članov družbe pa nekdo, ki tiho že trka na vrata evtanazije. V družbah, v katerih bi z uzakonitvijo evtanazije naredili velik korak k dokončni prevladi neoliberalnega vrednotenja življenja, bi se posamezniki znašli pod pritiskom, tako družbenim kot tudi osebnim, da sami zaprosijo za evtanazijo ter na ta način izkažejo še svojo zadnjo, ultimativno koristnost in družbo razbremenijo nepotrebnih in odvečnih stroškov, ki bi jih ta imela z njimi, če bi živeli še naprej. Če pomislimo, da se dobra polovica vseh stroškov, ki jih država namenja za zdravstvo,

porabi za zadnje mesece življenja, potem si ni težko predstavljati, pod kakšnimi pritiski in neredko očitajočimi pogledi bi se znašli posamezniki, ki v družbi nebi več funkcionirali na način prispevanja k njeni dodani vrednosti. Verjetno bi se v takšnih okoliščinah tudi tradicionalni vrline poguma postopoma vsilil povsem nov pomenski odtenek: za pogumne bi zdaj veljali predvsem tisti, ki bi v dobro koristnih članov družbe zaprosili za lastno usmrnitev; za strahopetce bi posledično obveljali tisti, ki bi se kljub svoji ideološko vsiljeni nekoristnosti še naprej oklepali lastnega, nesmiselnega in stroškovno gledano povsem nerentabilnega življenja. Da bi uzakonitev evtanazije, zlasti v družbah, ki nimajo dobro urejenega zdravstvenega sistema (in to je v tem trenutku večina držav na svetu; vemo, kakšen problem je to v Sloveniji), v zaostrenejših družbenih okoliščinah hitro lahko postala priročen instrument tudi za sanacijo izgub v zdravstvu, si res ni težko predstavljati. V takšnih, neoliberalizmu na kožo pisanih okoliščinah, bi nam grozila usodna redukcija vrednosti človekovega življenja na ceno in posledično izenačitev človekove cene in dostojanstva. Kdor bi imel (tržno) ceno, bi posedoval dostojanstvo in nanj vezane pravice, kdor bi ceno izgubil, bi izgubil vse; tudi nedotakljivost dostojanstva. Ob očitnih demografskih problemih hitro starajočega prebivalstva, s katerimi se srečujejo vse ekonomsko razvite družbe, je možno zlahka predvideti, pred kako velikimi skušnjavami bi se lahko znašli zlasti v obdobjih krize, v morebitnih družbenih konfliktih ali celo vojnah. Vse to bi usodno spremenilo naš odnos do starih in nemočnih, posledično pa tudi do temeljev humanosti.

Nujno pa moramo upoštevati tudi specifične slovenske razmere, še zlasti zdaj, ko je bila v parlamentu vložena pobuda za uzakonitev evtanazije. Nekateri se pri nas želijo zgledovati po državah Beneluksa, ki so doslej kot edine legalizirale usmrnitev na zahtevo. Pri tem pa pozabljajo, da so to ne le države z visoko kulturo družbene zrelosti in odgovornosti, da imajo primerljivo gledano odlično urejen zdravstveni sistem, hkrati pa za njih velja, da so kot izrazito liberalne družbe v ideološkem smislu homogene. Za Slovenijo ne velja nič od naštetega: Stopnja demokratične zrelosti in družbene odgovornosti je pri nas dokaj nizka. Zdravstveni sistem z njegovimi dolgovi je daleč od zadovoljivega, hkrati pa smo tudi izrazito ideološko razdeljeni. Mar je res smiselno, da naj družba, ki ni zmožna shajati niti z najbolj elementarnimi ideološkimi in političnimi razlikami, ki v primerjavi z Beneluks državami ne velja za posebej bogato in družbeno odgovorno, predvsem pa ima zdravstvo kot sistem v nezavidljivem stanju, uzakoni evtanazijo ter se na ta način usodno prepusti ekonomizaciji življenja? Bojim se, da bi bila uzakonitev evtanazije pri nas ultimativni dokaz lastne nezrelosti in pomanjkljive družbene odgovornosti, saj bi na ta način vrednost človekovega

življenja v fazi njegovega umiranja, verjetno pa tudi že prej, dokončno postavili pod okrilje neoliberalnih stroškovnih algoritmov. Da o kulturno-ideološkem boju, ki bi na ta način dobil nov zagon, ter o možnostih številnih zlorab, ki se jim kljub neprimerno višjim standardom družbene odgovornosti ne morejo izogniti niti v državah Beneluksa, sploh ne govorim.

Uzakonitev evtanazije pa s seboj prinaša tudi nekatere resne pravne pomisleke. Če bi uzakonili človekovo pravico, da pod določenimi pogoji lahko svobodno odločamo o načinu in času lastne smrti, bi to za seboj potegnilo dolžnost države, da vzpostavi pravni prostor, znotraj katerega bo mogoče tej pravici ugoditi. Pri tem zlasti ni jasno, kako jo možno znotraj pravnega reda, v katerem zaščita človekovega življenja uživa najvišji status, komur koli naložiti dolžnost usmrtnitve na zahtevo. Tudi če predpostavimo, da bi se v družbi gotovo našli zdravniki ali drugo usposobljeno osebje, ki bi evtanazijo izvajali prostovoljno, je iz pravnega vidika nesmiselno sprejemati zakonodajo na osnovi golega upanja, da se bo v družbi morda vendarle našel nekdo, ki bo usmrtnitve pripravljen izvajati. Pravno in tudi širše civilizacijsko sporno je gotovo tudi sprejemanje zakonodaje za izjemne primere, kar evtanazija gotovo vključuje. Če namreč iz izjeme naredimo zakon, potem na ta način izjema postane običaj in norma; kar pa za sabo takoj potegne možnost širše uporabe in na stežaj odpre vrata t.i. nevarnosti spolzkega klanca. In ne nazadnje: Evropski pravni sistem je enotno ukinil smrtno kazen in to upravičeno utemeljil na nedotakljivosti dostojanstva in človekovega življenja kot najvišje vrednote. Ob možni uvedbi evtanazije bi s tem povzročili specifično in nikakor ne nepomembno protislovje. Življenje serijskega posiljevalca in morilca žensk zakon ščiti zaradi spoštovanja obeh navedenih načel, četudi bi si morda njegovo smrt želelo na tisoče ljudi, v primeru umirajočega pacienta pa bi na podlagi njegove avtonomno izražene želje po usmrtnitvi obe načeli gladko spregledal. Ko gre za morilca, rablja, ki bi življenje jemal, zakon ne dovoljuje, v primeru posamične, arbitrarno izražene želje po smrti, pa bi rablja nasprotno predpisal kot družbeno dolžnost in jo verjetno naložil zdravnikom. Posameznik bi torej na pravno zavezujoči ravni sam odločal o tem ali je njegovo življenje še vrednota, ki zahteva pravno zaščito ali ne več. Povsem arbitrarna želja določenega posameznika bi bila tako ne le postavljena nad temeljni vrednoti humanistične tradicije (dostojanstvo in spoštovanje človekovega življenja), temveč bi hkrati postala tudi zakon. Takšna sprejnitev razmerja med dostojanstvom življenja na eni in njegovo samovoljno določeno (o)ceno na drugi strani ne bi bila le protislovna, temveč bi bila hkrati tudi skrajno nevarna, saj bi omogočila, da lahko želja posameznika kadarkoli razveljavi temeljna etična in pravna načela. Če se tu ponovno vrnem k temeljnemu vprašanju, *kako pomagati neozdravljivo bolnim in nesmiselno trpečim*

*dostojanstveno umreti, ne da bi z vpeljanimi postopki in ukrepi ogrožali temeljne standarde humanosti družbe kot celote?*, potem lahko z gotovostjo trdimo, da uzakonitev evtanazije nikakor ni odgovor, ki bi na prepričljiv način odgovarjal na zastavljeno vprašanje; še več, ker dokaj očitno tako kratko- kot tudi dolgoročno najeda temelje tradicije humanizma, ga kaže odločno zavrniti.

Obstajajo seveda tudi drugi zelo resni pomisleki, recimo medicinski ali pa denimo vzgojni. O teh in drugih, zlasti tudi o nekaterih zelo pomembnih filozofskih pomislekih, sem pisal v svojih študijah objavljenih na temo evtanazije, zato jih bom tu izpustil. Ob koncu tega kratkega razmisleka o problemu evtanaziji bi poudaril troje: Prvič, ni mogoče zanikati, da je problem umiranja velik izziv za zdajšnje in morda še bolj za prihodnje rodove. Pri tem pa bi se morali za začetek zavedati vsaj tega, da rešitev, ki se imenuje evtanazija, ne zadeva le nesrečnih bolnikov, kot to neustrezno še vedno misli večina (če bi šlo zgolj za slednje, bi bil problem precej lažje rešljiv), temveč gre v prvi vrsti za vprašanje preživetja temeljnih standardov humanosti, ki sleherno družbo ščitijo pred samovoljo tistih, ki imajo moč in vpliv. Kdor hoče odpraviti trpljenje tako, da uzakoni možnost usmrtnice trpečega, ta je te standarde dokončno poteptal.

Drugič, prav posebej želim izpostaviti tudi pomembno opozorilo, ki je pravzaprav ključno: Če do uzakonitve evtanazije pri nas kljub pritiskom določenih skupin ne bo prišlo, nekaj umnosti je pri nas kljub vsemu namreč še vedno možno prepoznati, pa to gotovo ne bo in tudi ne bi smel biti razlog za zadovoljstvo. Še vedno bo namreč pred nami ostal nerešen problem umirajočih. Zavedati bi se morali, da bi bila v danih razmerah, ki so ostarelim in neozdravljivo bolnim vse prej kot naklonjene, najhitrejša pot do uzakonitve evtanazije prav to, da ničesar ne ukrenemo. Najhitrejša zato, ker se bodo – kot trenutno kaže – družbene razmere s časom predvidljivo zaostrele do te mere – pri nas še toliko prej –, da druge rešitve kot je ta, ki jo na najučinkovitejši, najhitrejši in najcenejši način ponujajo zakonsko regulirane možnosti usmrtnice neozdravljivo bolnih, pravzaprav sploh ne bi več obstajale. Če bomo vse pustili tako, kot trenutno je, potem zagovornikom evtanazije sploh ni potrebno drugega kot potrpežljivo čakati.

Za zaključek, tretjič, pa še predlog, ki želi biti konstruktiven: Pojem evtanazije bi bilo smiselno povsem opustiti in po nemškem vzgledu dosledno uporabljati besedno zvezo *pomoč pri umiranju*. Takšno poimenovanje je primernejše ne le zato, ker se na ta način izognemo nakopičeni negativni pomenski prtljagi prvega pojma, temveč predvsem tudi zato, ker sintagma *pomoč pri umiranju* bolj natančno in jasno imenuje to, za kar pri našem odnosu do

umirajočih gre, oz. za kar bi nam moralo iti. Iz uporabe te sintagme pa izhaja tudi ne povsem zanemarljiva sprememba, ki odločilno vlogo akterja v tem primeru namenja vsem tistim, ki umirajočega na njegovi poti spremljamo in mu pri tem pomagamo (v prvi vrsti je to seveda zdravstveno osebje, vendar ne le to). Če bi predlagano terminološko spremembo sprejeli, bi to za seboj potegnilo zahtevo po dodatnem, tudi pravno relevantnem vprašanju: *Kaj bi lahko in morali v odnosu do umirajočih storiti mi, zdravi ljudje, ter kakšne so pri tem naše pravice in dolžnosti?*